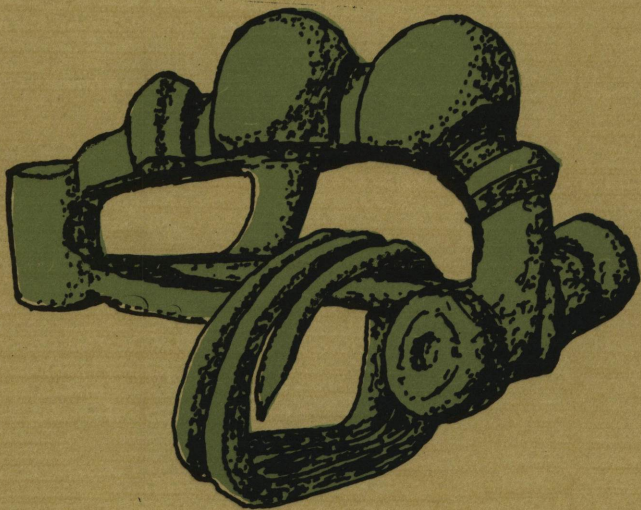


HARJA

1977



Sådan gjorde vi på Tåsinge

Af Valdemar Jensen



Lerkarrene fra 'dysse' i Vejlegårdens have. Målestokforhold 1:5. (Foto: E. Nikolajsen).

regel lederens) opgave at tegne skitser, nedskrive alle mål og iagttagelser og forfatte en foreløbig beskrivelse af mindesmærket, herunder stedets topografi. Til sikring af helt entydig nummerering af mindesmærkerne valgte vi et fortløbende nummersystem for hele øen i modsætning til den tidligere sognevise inddeling.

Som amatører gjorde vi naturligvis fejl hen ad vejen. Som f.eks unoderne med undernumre, som Henrik Thrane dog hurtigt fik pillet af os! En anden gang havde vi været lidt for frække og draget lidt for fantasifulde slutninger o.s.v., men ind imellem havde vi også opmuntrende og spændende oplevelser:

I en gammel dagbog havde vi læst, at to urner, som var gravet op af en af vore registrerede gravhøje, Bøgebjerg, skulle være nedsat under en kunstigt anlagt

dysse i Vejlegårdens have. I retfærdig harme over sådan en 'historie-forfalskning' planlagde vi sammen med ejeren, der var lige så nysgerrig som os, at grave urnerne op til anbringelse på rette sted.

En skøn forårsdag mødtes vi i haven (mødeprocent 100, nøjagtig til tiden!) Efter med nænsom hånd at have omplantet de smukke forårsblomster, der smykkede højen gik vi igang. Den mægtige overligger havde imidlertid en faretruende måde at ligge på, så den skubbende vi først på plads med diverse løftestænger, megen håndkraft og stigende respekt for oldtiden! Så gravede vi forsigtigt en grøft på langs mellem bærestenene helt ned til undergrunden, men bortset fra enkelte søm og hængsler, som vi daterede til 'nyeste jernalder', fandt vi intet. Hjem gik vi med uforrettet sag og svækket tillid

til gamle dagbøger! Dog, man skal aldrig give op! To dage senere gravede vi på tværs og da kom belønningen: Helt inde under den ene bæresten, der nu var faretruende undermineret, fandt vi urnerne, en i hel tilstand og en i skår. Trækassen, de var nedsat i, var næsten fuldstændig formuldet på de ca. 70 år. Da indholdet i den ene urne så ud til at ligge i urørt leje, blev det hele overgivet til Fyns Stiftsmuseum til undersøgelse.

En anden gang var vi ad sære kanaler kommet under vejrn med, at nogen for ca. 50 år siden skulle have fundet 12 flintøkser samlet og derpå gemt dem hen 'for at undgå, at nogen kom og gravede der på stedet'.

Det lykkedes i bedste detektivstil at spore depotfundet helt til Esbjerg-egnen, men ikke at hjemføre det i triumf, som vi havde håbet. Dog reddede vi os et billede af fundet, der i årenes løb var skrumpet ind til 10, samt oplysninger om fundsted m.m.

For nu at gøre resultatet af vort arbejde mere interessant, benyttede vi denne oplagte lejlighed til samtidig med den ret summariske registrering, at samle og notere os alle tilgængelige oplysninger om de enkelte mindesmærker, f.eks. ved samtaler med ældre mennesker og granskning i arkivalier og litteratur.

Dette, sammen med renskrivning af rapporter, tegning af kortskitser m.m. gjorde en lang vinter kort, og i sommeren 1976 kunne vi foreløbig afslutte arbejdet. Vi havde da opmålt og beskrevet 126 mindesmærker, deraf 47 nye ikke tidligere registrerede.

I tilgift til det interessante arbejde fik vi herlige naturoplevelser. Vi så vor ø fra nye, overraskende vinkler og for mit eget vedkommende må jeg indrømme: Den var endnu skønnere end jeg hidtil havde troet.



En af tåsingeholdets nyregistrerede gravhøje fra Rukrogen i Pederskov ved Lunke Bugt. (Foto: J. Holm).

Ulo'er i Dansk stenalder?

Af Dan Mølman-Ibsen

Lidt om overgangsformer mellem kærne- og skiveøkser.

Når man går rundt på markvandring på forskellige Ertebølle-bopladsler, finder man mange gange mærkelige overgangsformer inden for de forskellige redskabstyper, overgangsformer som ofte er forbigået i litteraturen, men som dog må have haft en funktion i dagligdagen. Jeg vil her fortælle lidt om nogle typer af overgangsformer mellem kærneøksen og skiveøksen samt om nogle groft bearbejdede afslag, og deres mulige anvendelse.

I Ertebølle-perioden var der en større forekomst af sæler i de danske farvande end nu, og fra talrige bopladsfund fra denne periode ved man, at befolkningen drev en intensiv jagt på dette havdyr.

I forbindelse med jagt på havdyr, sæler etc., har man sikkert brugt harpun og trækøller til drabet, når man havde held til at snige sig ind på livet af dem.

Kærneøksen var sikkert i sin begrænsede form god til jagt på mindre landdyr, men uegnet til jagt på havdyr, et aspekt, som må med i billedet, når talen er om overgangsformer mellem kærne- og skiveøkser.

Da sælens skind er forholdsvis sejt at komme igennem, og en flække eller flækkekniv er for spinkel til dette brug, mener jeg, at man har benyttet nogle grovere redskaber til at få hul på skindet med, f.eks. en Ulo.

En Ulo er en grønlandsk kvindeknav, som netop bruges til opsprætning af

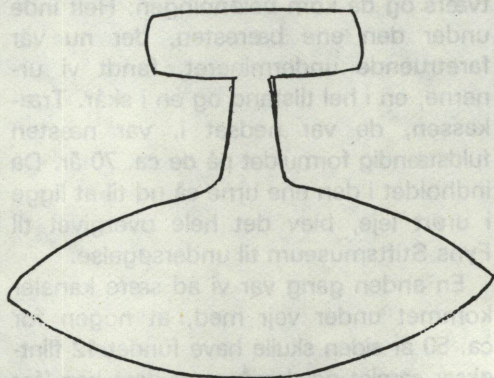


Fig. 1. Grønlandsk Ulo.

sæler. (Fig. 1). Jeg mener ikke at der herhjemme forekommer fund af Ulo'er i redskabsinventaret fra Ertebøllertiden. Jeg har fundet 4 groft bearbejdede ulo-lignende afslag: 2 fra Minkfarmen ved Jyllinge, tæt ved Roskilde fjord, og ved Saltvadbros, Hove Å også ved Roskilde fjord, samt 1 ved Klint-bopladsen ved Nykøbing Sjælland. Der findes sikkert flere rundt omkring i landet på andre Ertebølle- og yngre stenalders bopladsler; jeg tror blot at forskerne har overset dem og regnet dem for affald.

De fire stykker er som nævnt ret grove (Fig. 18-19-20 og 21) og med skaftlignende håndtag af form som en trekant, hvor den vandrette linie er buetformet. Denne form bevirker, at redskabet ikke brækker, når man sprætter sælen op. Hvis man bruger en flække eller flækkekniv, er der risiko for at denne vil knække på det sted, hvor den stikker op af hullet i skindet, når man trækker flækken eller flækkekniven mod sig. Presset kommer da på et enkelt sted på flækkekniven, hvorimod presset på ulo'en er fordelt over hele fladen. Forsøg med de 4 stykker i

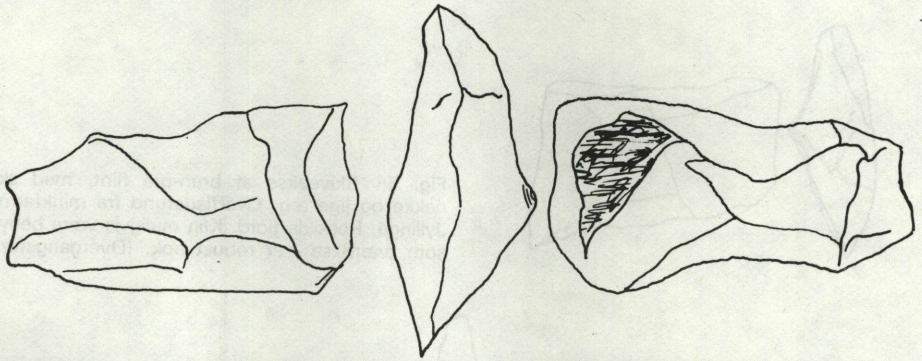


Fig. 2: Kærneøkse, gråhvid flint, let bueformet æg. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge tæt ved Roskilde fjord. Den robuste kærneøkse kender vi jo alle. Den har sikkert været skæftet i en knogle eller surret fast med læderstrimler til et skaft og brugt som økse.

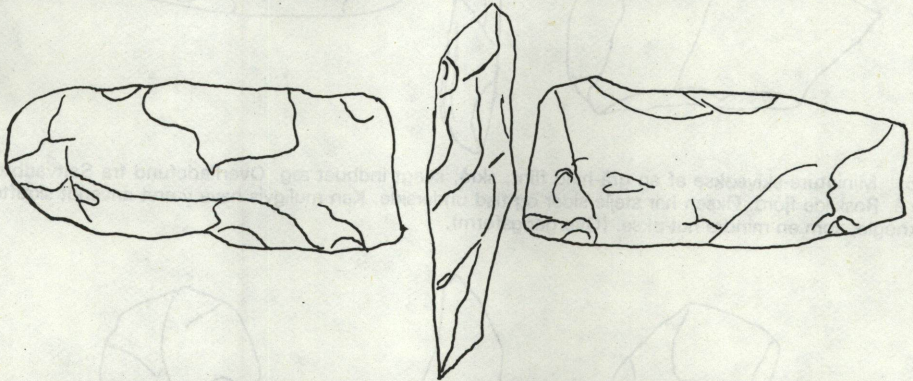


Fig. 3: Kærneøkse, usymmetrisk, af blåhvid flint. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge. Den usymmetriske kærneøkse med lige æg har sikkert været brugt fastsurret som tværøkse.

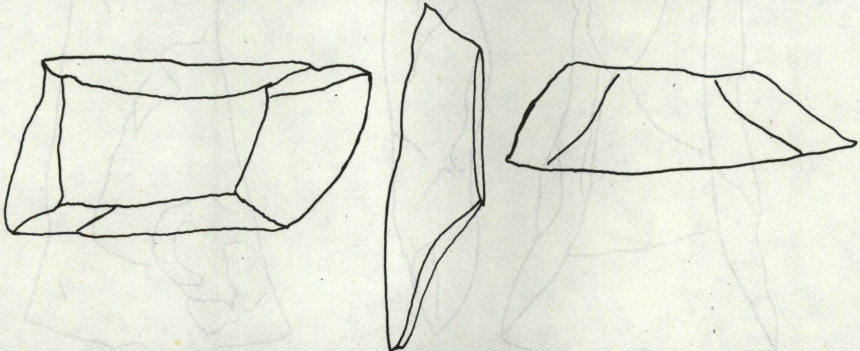


Fig. 4: Skiveøkse, hvidgrå og gullig flint, skrå æg. Overfladefund fra Saltvadbro, Hove å, ved Roskilde fjord. Stejle sider og skrå æg, samt flad underside, kan mere have brugt som grov kniv end som økse. (Overgangsform).

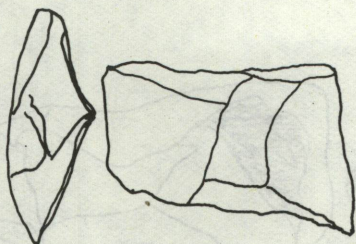


Fig. 5: Skiveøkse af brun-grå flint, med skæv nakke og lige æg. Overfladefund fra minkfarmen, Jyllinge, Roskilde fjord. Kan muligvis være benyttet som tværøkse - er robust nok. (Overgangsform).

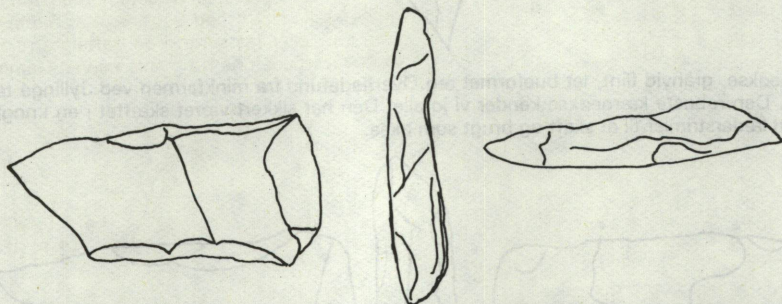


Fig. 6: Miniature-skiveøkse af en grå-hvid flint, skrå, svagt indbuet æg. Overfladefund fra Saltvadbro, Hove å, Roskilde fjord. Øksen har stejle sider og flad underside. Kan muligvis have været anvendt skæftet i en knogle, som en mindre hul-økse. (Overgangsform).

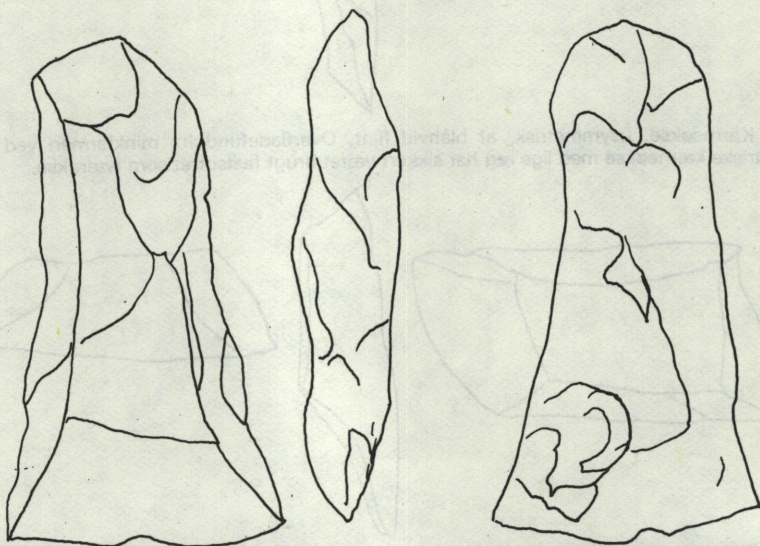


Fig. 7: Miniature-skiveøkse af hvid flint, med bueformet æg og skrå nakke. Overfladefund fra Saltvadbro, Hove å, Roskilde fjord. Kan muligvis være anvendt som kniv, skæftet i en knogle.

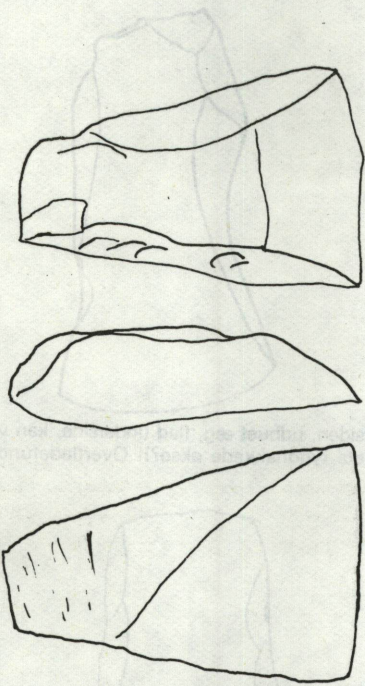


Fig. 8: Grov atypisk skiveøkse med buformet æg og buet nakke, af brun-grå flint. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge, Roskilde fjord. Uden tvivl anvendt som økse. (Overgangsform)

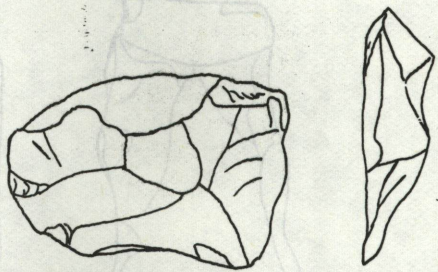


Fig. 9: Skiveøkse af hvid flint med buet æg og grove stejle sider, flad bagside. Kan være anvendt som kniv eller fastsurret i en gaffelgren som tværøkse. Overfladefund fra markerne ved Gammelholm, Stavnsfjord, Samsø.

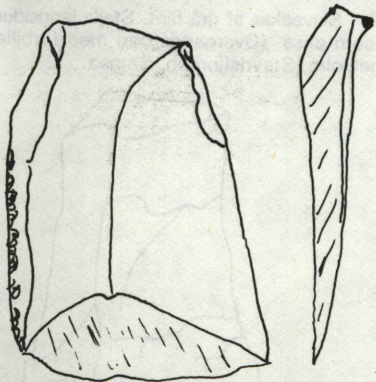


Fig. 10: Lille skiveøkse af hvid flint med ind- og udbuet æg. Skrå sider, flad underside - muligvis anvendt til afkvistning af grene. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge, Roskilde fjord.

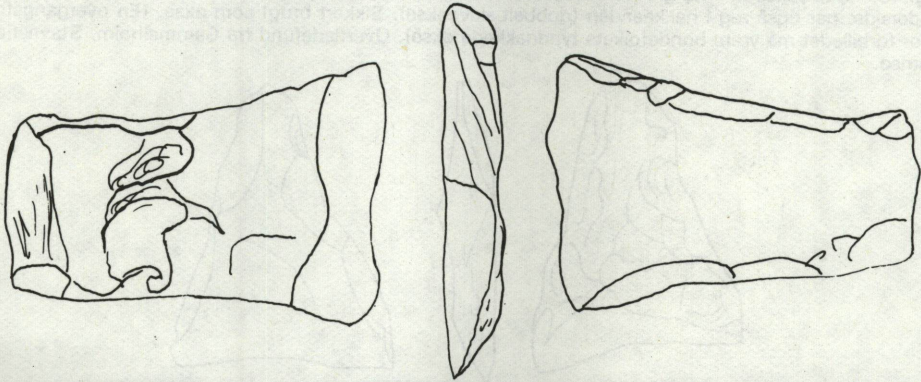


Fig. 11: Skiveøkse af hvidbrun flint, med buet æg, svag retouche langs den ene sidekant, flad underside. Muligvis anvendt som skraber og kniv. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge, Roskilde fjord.

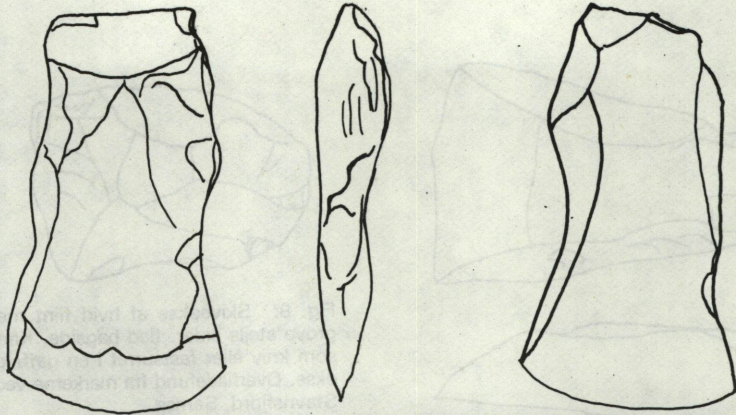


Fig. 12: Skiveøkse af grå flint. Stejle langsider slået af fra forsiden, udbuet æg, flad underside, kan være brugt som økse. (Overgangsform med forbillede i bondefolkets tyndnakkede økse?! Overfladefund fra Gammelholm, Stavnsfjorden, Samsø.

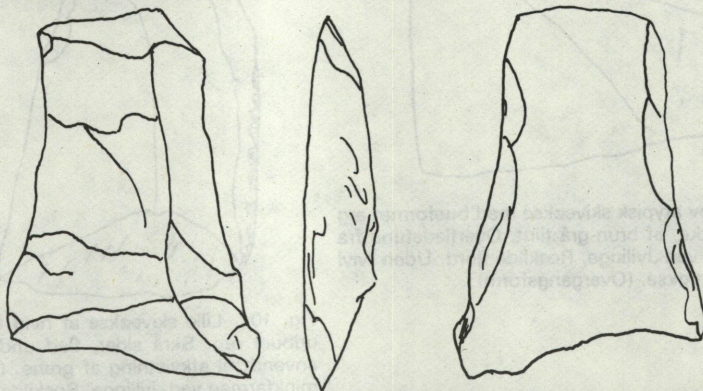


Fig. 13: Skiveøkse af hvid-grå flint med udbuet æg og stejle langsider slået af fra forsiden, flad buet underside, har også æg i nakkeenden (dobbelt-skiveøkse). Sikkert brugt som økse. (En overgangsform hvor forbilledet må være bondefolkets tyndnakkede økse). Overfladefund fra Gammelholm, Stavnsfjord, Samsø.

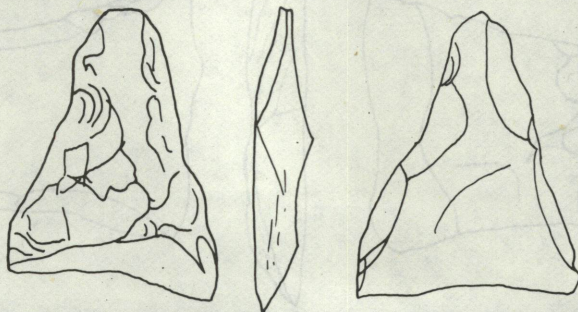


Fig. 14: Skiveøkse af hvid flint med indbuet æg. Langsiderne slået af fra over- og undersiderne, flad underside - muligvis brugt som kniv og økse. Overfladefund fra Gammelholm, Stavnsfjorden, Samsø.

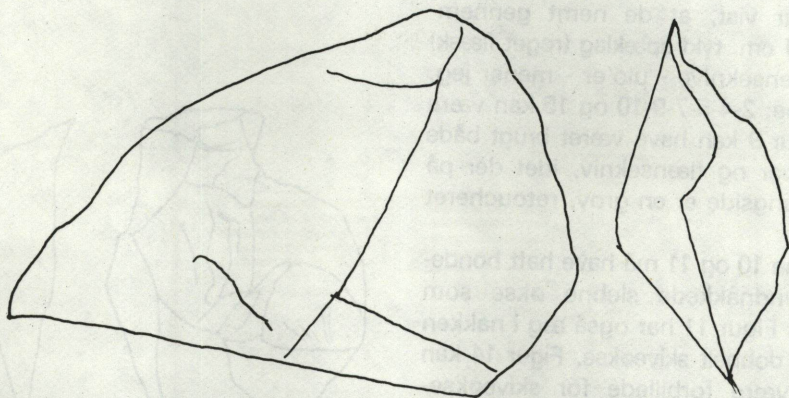


Fig. 15: Skiveøkse af hvid flint, med stærkt indbuet æg. Sidekanterne er slået af fra forsiden skråt ind mod undersiden. Flad underside - muligvis brugt som flænsekniiv. Overfladefund fra Gammelholm, Stavnsfjord, Samsø.

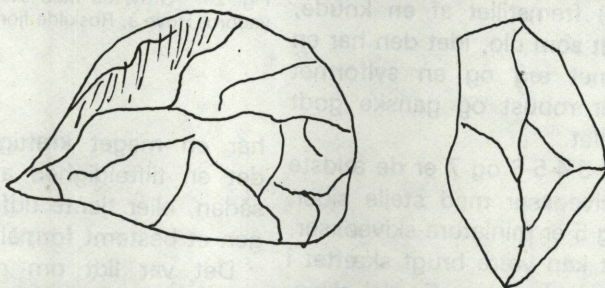


Fig. 16: Grov kærneøkse af brun flint - dråbe- eller skiveøkseformet, udbuet æg. Muligvis forbillede for skiveøkseen. Overfladefund fra Snaptun, Horsens fjord.

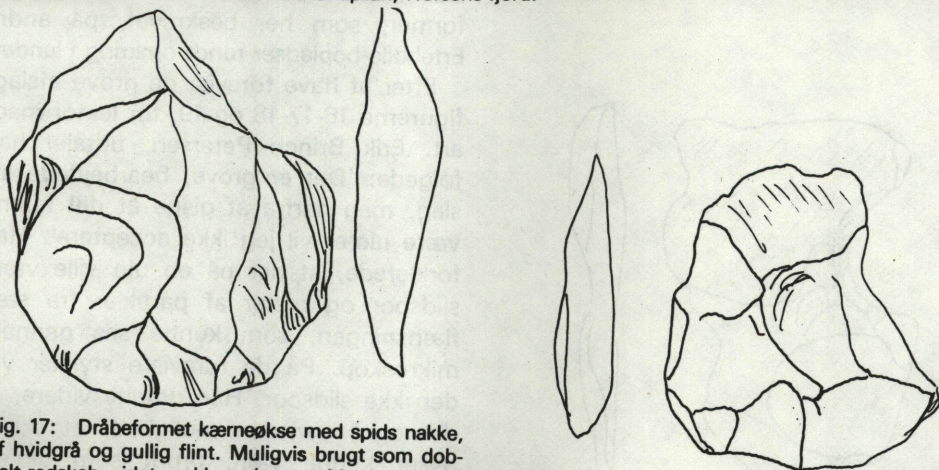


Fig. 17: Dråbeformet kærneøkse med spids nakke, af hvidgrå og gullig flint. Muligvis brugt som dobbelt-redskab, idet nakkeendens spids kan være brugt til at få hul på skindet med (f.eks. en sæl) og dens buede æg brugt som ulo-kniv.

Fig. 18: Grov skiverund ulo af hvidgul flint. Overfladefund fra minkfarmen ved Jyllinge.

praksis har vist, at de nemt gennemskærer et 1 cm. tykt spæklag (røget flæsk)

Som flænsekneve - ulo'er - mener jeg, at figurerne: 2-4-5-7-9-10 og 15 kan være brugt. Figur 9 kan have været brugt både som skraber og flænsekniv, idet der på den ene langside er en grov, retoucheret kant.

Figurene 10 og 11 må have haft bondefolkets tyndnakkede slebne økse som forbillede. Figur 11 har også æg i nakken - altså en dobbelt skiveøkse. Figur 14 kan muligvis være forbillede for skiveøkseformen.

Figur 15, som er en kærneøkse (dråbeformet stykke) fremstillet af en knude, kan være brugt som ulo, idet den har en skarp bueformet æg og en sylformet nakke. Den er robust og ganske godt egnet til formålet.

Figurene: 2-3-4-5-6 og 7 er de ældste former for skiveøkser med stejle sider, mens fig. 4 og 5 er miniature-skiveøkser, der udmærket kan være brugt skæftet i en knogle. En anden ting: En del skiveøkser har udbuet S-formet æg og andre

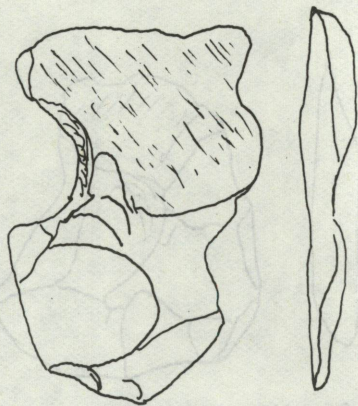


Fig. 19: Ulo af rød-hvid flint. Minkfarmen, Jyllinge.

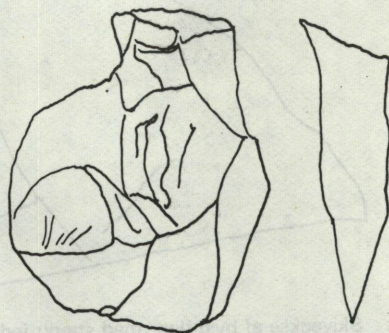


Fig. 20: Grov ulo med skaft, af hvid flint. Saltvadbros, Hove å, Roskilde fjord.

har en meget kraftig indbuet æg. Er det en tilfældighed at de er udformet sådan, eller tjente udformningen af æggen et bestemt formål? I så fald hvilket?

Det var lidt om mulige overgangsformer mellem kærne- og skiveøkser. Der findes sikkert de samme overgangsformer, som her beskrevet, på andre Ertebølle-bopladser rundt omkring i landet.

Efter at have forevist de grove afslag, figurerne 16-17-18 og 19, for lektor mag. art. Erik Brinch Petersen, udtaler han følgende: 'Det er grove, bearbejdede afslag, men derfra at gisne at det kunne være ulo'er vil jeg ikke acceptere'. Han forklarede, at der på en ulo ville være slidspor og rester af partikler fra sælflænsningen, som kunne ses gennem mikroskop. På de foreviste stykker var der ikke slidspor. Han udtalte videre, at der også var den mulighed, at skiveøkser kunne være brugt som ulo'er. Desuden var flækkekniven og flækken ganske glimrende til dette formål.

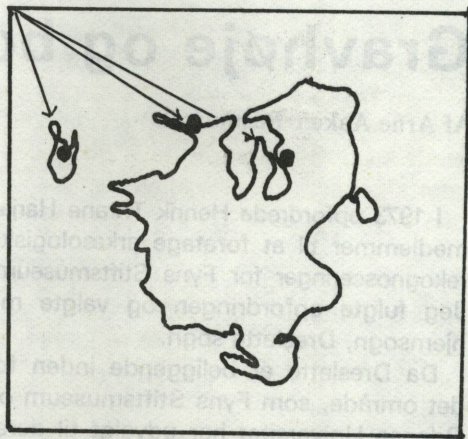
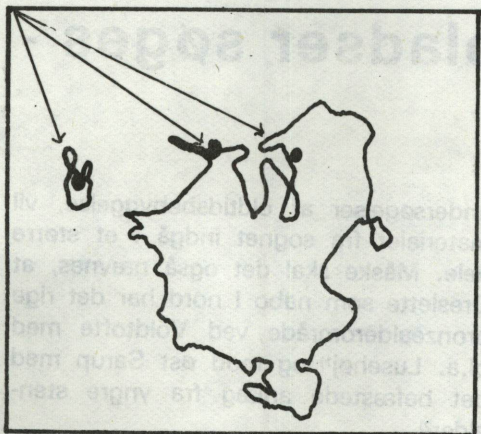


Fig. 21. Knoglefund af sæler og marsvin. Gengivet fra Kumli 1970 af Ulrik Møhl. (kortet til venstre). Til højre: Fundsteder for de i artiklen omhandlede redskaber og afslag.

Gravhøje og bopladser søges -

Af Arne Aakær Rasmussen

I 1973 opfordrede Henrik Thrane Harjas medlemmer til at foretage arkæologiske rekognosceringer for Fyns Stiftsmuseum. Jeg fulgte opfordringen og valgte mit hjem sogn, Dreslette sogn.

Da Dreslette er beliggende inden for det område, som Fyns Stiftsmuseum og Odense Universitet har udvalgt til deres

undersøgelser af oldtidsbebyggelse, vil materialet fra sognet indgå i et større hele. Måske skal det også nævnes, at Dreslette som nabo i nord har det rige bronzealderområde ved Voldtofte med bl.a. Lusehøj¹⁾ og mod øst Sarup med det befæstede anlæg fra yngre stenalder²⁾.

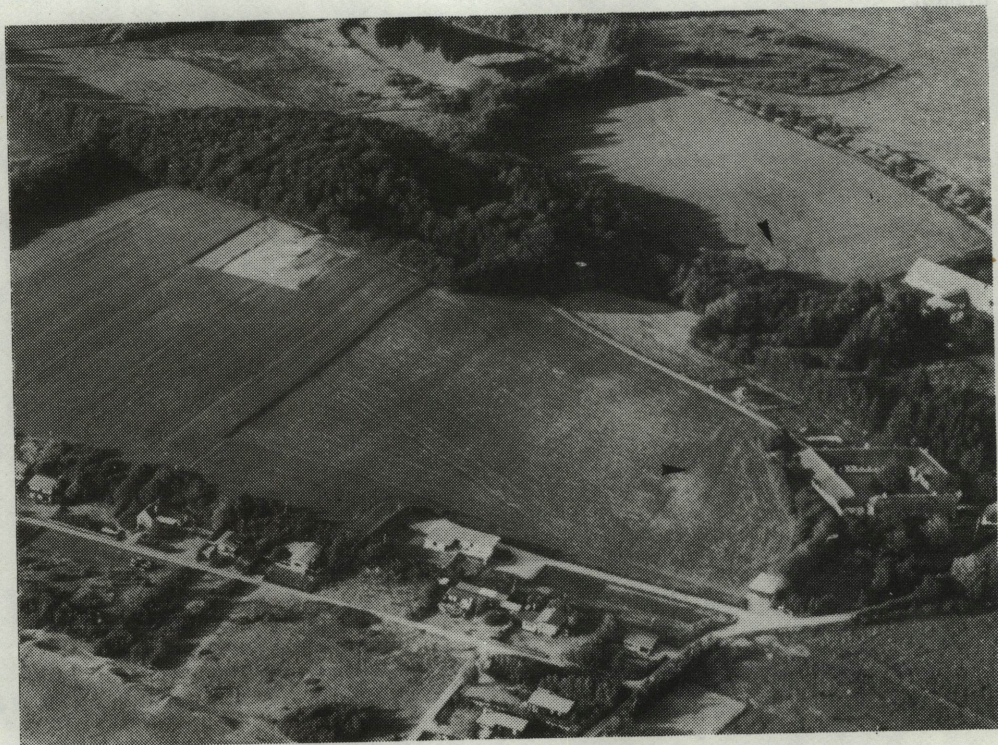


Fig. 1. Luftfotografi af området ved Gl. Brydegård taget fra sydvest. ('A' på oversigtskortet, fig. 4). Ved skovkanten ses Fyns Stiftsmuseums udgravning. Pilene markerer de omtalte bopladsfund. Claus Madsen fot. d. 20. juli 1975.

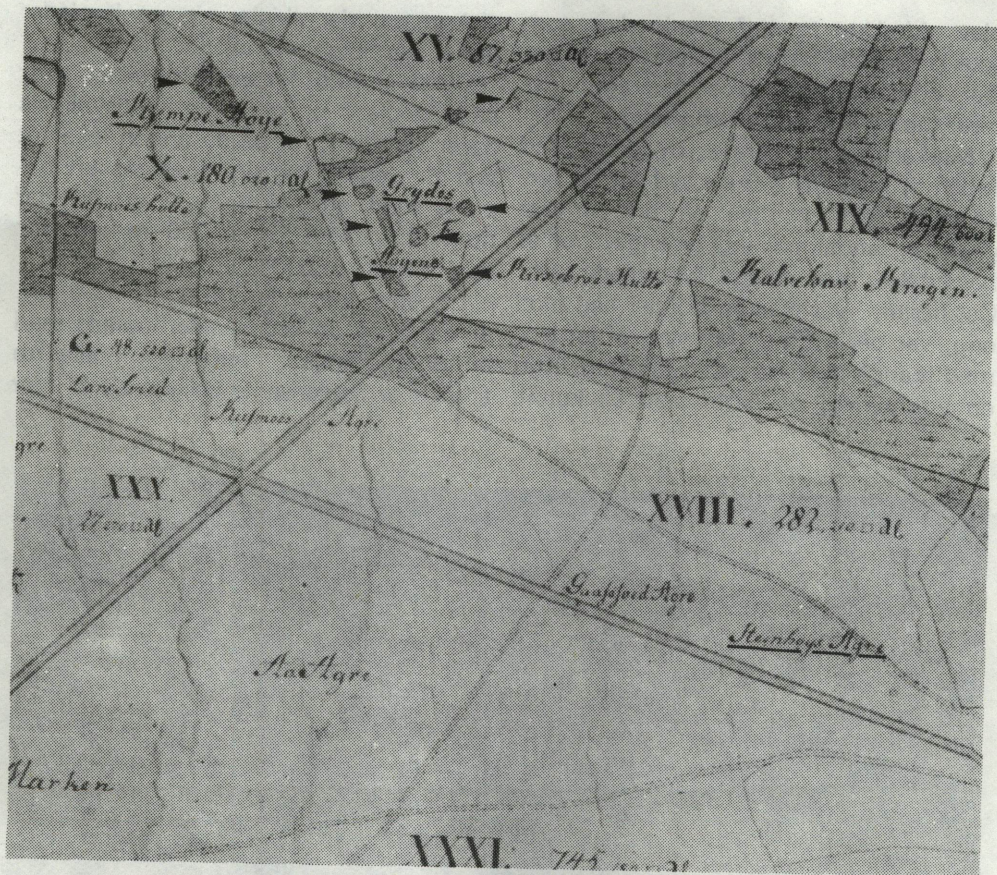


Fig. 2. Del af udskiftningskort dækkende området vest for Snave. Pilene markerer de udyrkede områder, som har været gravhøje, formentlig megalitgrave, og understregningerne viser de marknavne, som ligeledes antyder tilstedeværelsen af oldtidsanlæg.

Jeg vil her fortælle lidt om to områder, som har været særlig interessante. Da der nord for Brydegård har været mange, nu sløjfede gravhøje, begyndte jeg at rekonoscere i dette område, og her viste sig da også at være en, hidtil ukendt, højgruppe ved Gl. Brydegård. I en mindre skov lå en uregistreret, men lokal kendt, lille, noget ødelagt høj. På en højderyg, som strækker sig fra skoven vest på ud over en mark, fandtes der, ved rekognos-

tering, fire mørkfarvede svage hævnin-
ger, som viste sig at være udpløjede høje.
På samme mark, længst mod vest, fand-
tes yderligere en lille fladmarksgravplads.
Der blev flere steder på anlæggene fun-
det gennempløjede urner, som kort tid
efter blev udgravet. Ved en af urnerne
blev der bl.a. fundet en skivenål.

Senere har Fyns Stiftsmuseum ud-
gravet to af højene, som imidlertid blev
til fire, da der mellem de to først fundne

blev afdækket to små stenkredse, som ikke kunne ses på overfladen af marken. De undersøgelser, der er foretaget, daterer fundene til yngre bronzealder.

Marken havde mere at byde på. Ved foden af bakken, 200 m. syd for de før-omtalte høje, fandtes på en øst-vest gående, sandet højning tydelige spor af bosættelse, med mange ildskørnede sten. Øst herfor, hvor marken skråner ned mod eng, var der en mørkfarvning af jorden, med mange skår fra bronzealderen. Kun en udgravning på dette sted vil kunne

afsløre om der skjuler sig en boplads, der er samtidig med højene.

Dette er ikke det eneste tilfælde, hvor både boplads og gravhøje sandsynligvis hører sammen, for på en anden lokalitet ved Brydegård var der ligeledes en boplads med en højgruppe i umiddelbar nærhed. Stedet ligger 300 m. øst for den før-omtalte boplads.

I Enemærket, 2 km. længere mod øst, er der også en bronzealderboplads med en gruppe høje i nærheden. I alle tre tilfælde er bopladserne beliggende så nær



Fig. 3. Luftfoto af området vest for Snave taget fra nordvest. ('B' på oversigtskortet, fig. 4). I nederste, højre hjørne ses tydeligt - som et lyst rektangulært felt - det sted, hvor tidligere langdyssen 'Kjempe Høje' med sine tre kamre var beliggende. Af kamrene er i vore dage kun ét bevaret. Visse af de andre aftegninger i afgrøderne kan opfattes som spor efter nogle af de øvrige oldtidsanlæg, som vides at have været beliggende på marken. Eigil Nikolajsen fot. d. 2. juli 1976.

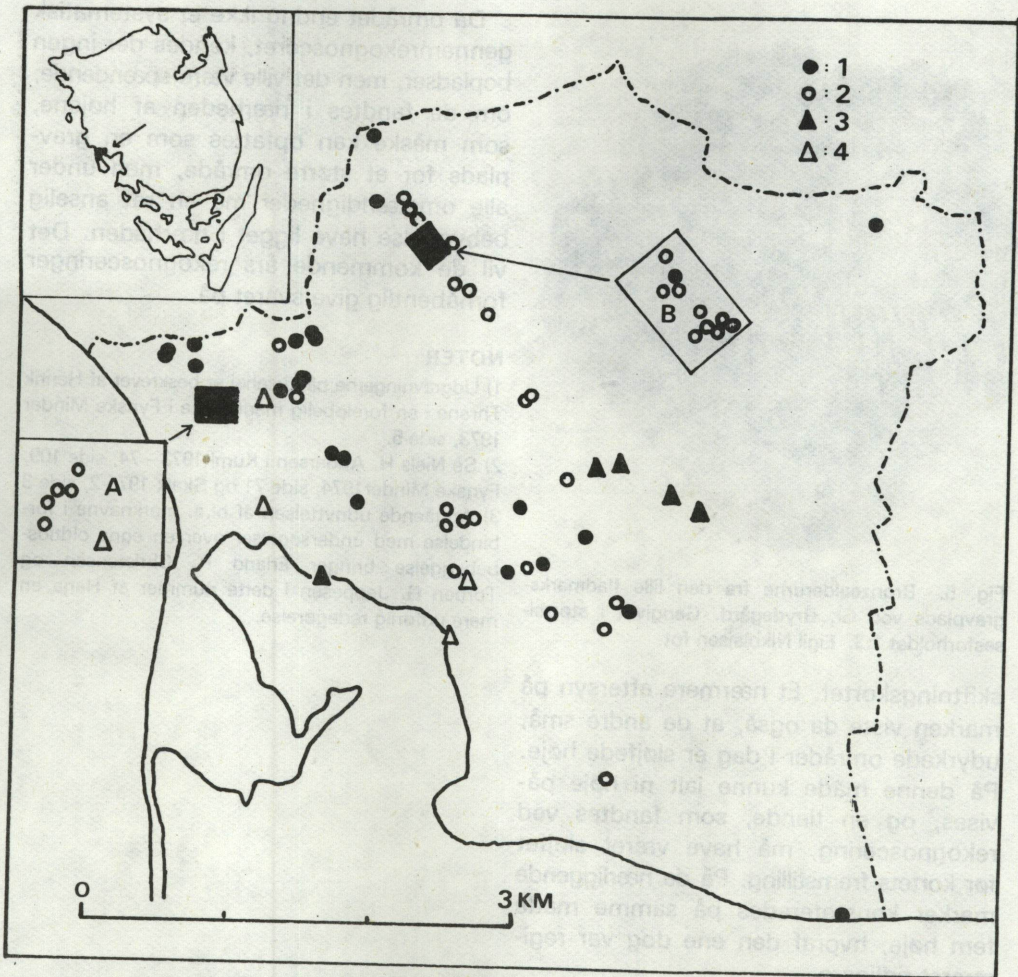


Fig. 4. Kort over Dreslette sogn med registrerede bopladser og gravhøje markeret. 1: Gravhøje registreret før 1973. 2: Gravhøje registreret efter 1973. 3: Bopladser registreret før 1973. 4: Bopladser registreret efter 1973.

ved vandet, at de må betegnes som kystbopladser.

Foruden at rekognoscere har jeg anvendt en anden metode til at finde oldtidsanlæg på, nemlig ved at studere et gammelt kort, brugt ved udskiftningen af jordene i 1783–1790²¹. Der var især et område vest for Snave, som havde nogle interessante marknavne: 'Grydes

Høje' og 'Kjempe Høje'. På kortet kunne der også ses nogle små udyrkede områder. På marken er der ét bevaret dyssekammer, som skulle være det midterste af tre i en langdysse, hvilket senere er blevet bekræftet ved luftfotografering (fig. 3). Beliggenheden af denne langdysse passer med det udyrkede område med marknavnet 'Kjempe Høje' på ud-



Fig. 5. Bronzealderurne fra den lille fladmarksgravplads ved Gl. Brydegård. Gengivet i størrelsesforholdet 1:3. Eigil Nikolajsen fot.

skiftningskortet. Et nærmere eftersyn på marken viste da også, at de andre små, udyrkede områder i dag er sløjfede høje. På denne måde kunne ialt ni høje påvises, og en tiende, som fandtes ved rekognoscering, må have været sløjfet før kortets fremstilling. På de nærliggende marker konstateredes på samme måde fem høje, hvoraf den ene dog var registreret tidligere.

Med disse gode resultater in mente påkaldte en anden mark med navnet 'Stenhøys Agre' sig opmærksomhed, så den måtte også efterses nærmere. Her var der dog ikke hjælp at hente fra udyrkede områder på udskiftningskortet, men til gengæld var de sløjfede anlæg tydeligere at se i terrænet. Der har været tre høje på denne mark og på en af disse var der opløjet en krans af ler og ildskørnet flint, som må være rester af pakningen omkring kammeret i en megalitgrav.

Da området endnu ikke er systematisk gennemrekognosceret, kendes der ingen bopladser, men det ville være spændende, om de fandtes i nærheden af højene, som måske kan opfattes som en gravplads for et større område, men under alle omstændigheder må en ret anselig bebyggelse have ligget i nærheden. Det vil de kommende års rekognosceringer forhåbentlig give svaret på.

NOTER

- 1) Udgravningerne på Lusehøj er beskrevet af Henrik Thrane i en foreløbig meddelelse i Fynske Minder 1973, side 5.
- 2) Se Niels H. Andersen i Kuml-1973-74, side 109, Fynske Minder 1974, side 71 og Skalk 1975:2, side 3
- 3) Angående udnyttelsen af bl.a. marknavne i forbindelse med undersøgelser over en egns oldtidsbebyggelse bringer Erland P. Christensen og Torben G. Jeppesen i dette nummer af Harja en mere udførlig redegørelse.

Flere fynske Jernaldergrave

af Anders Jæger

Skovby herred i det nordvestlige Fyn, hører til de bedre områder, hvad angår gravfund fra den ældre jernalder. Dette gælder ikke mindst for Ore- og Skovby sogne og dele af de nærmest tilgrænsende, som stort set udgør mit arkæologiske arbejdsområde.

I Ore sogn har vi den største kendte gravplads på Fyn fra den førromerske jernalder: Skåstrup I og II med omkring 100 grave, udgravet i 1966–68 af Fyns Stiftsmuseum. 1) Fra samme sogn har vi Oregård-gravpladsen med 120–130 grave fra ældre og yngre romertid, udgravet i 1883 af Nationalmuseet. 2) Hertil kommer mindre pladser ved Christianslund og Brandholt i Skovby sogn med grave fra førromersk jernalder, og Ejlskov i Hårslev sogn med grave fra ældre romertid. 3) Man kunne så fristes til at tro, at vi nogenlunde har fundet de grave som måtte være i området fra disse perioder. Men det er nu ikke tilfældet. Der gøres stadig nye fund, og selvom de kan virke små og undseelige og i mange tilfælde som gentagelser af allerede kendte, er de dog vigtige brikker til det puslespil, som skal danne os et billede af vor kultur i jernalderen.

Det største af de nye fund er gjort på marken matr. nr. 22a, Eskildstrup by, Skovby sogn. Marken forpagtes af gdr. Carl Andersen, Sandholt, som er en af arkæologiens yndere og hvis meddelelseslyst og forståelse for arkæologisk aktivitet er eksemplarisk. I efteråret 1974 oplyste Carl Andersen, at han pløjede

'mørke pletter' op på den pågældende mark og en omgående besigtigelse af stedet viste klart, at der her lå en lille gravplads. Tre steder havde ploven vendt skår og hvidbrændte ben op og flere ste-

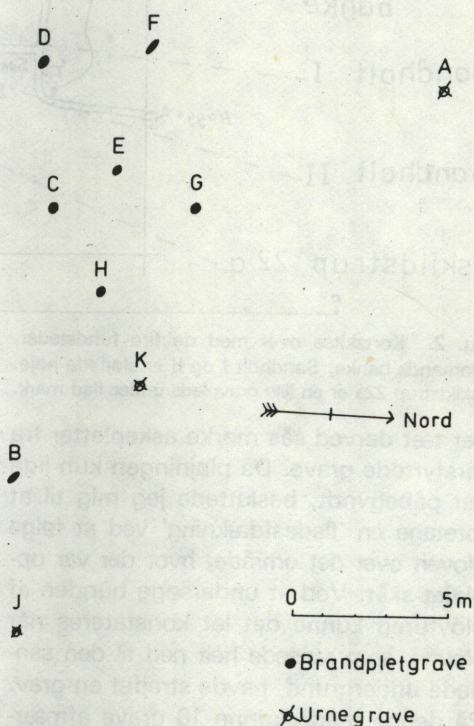


Fig. 1. Udbredelsesplan over gravene på Eskildstrup 22a.

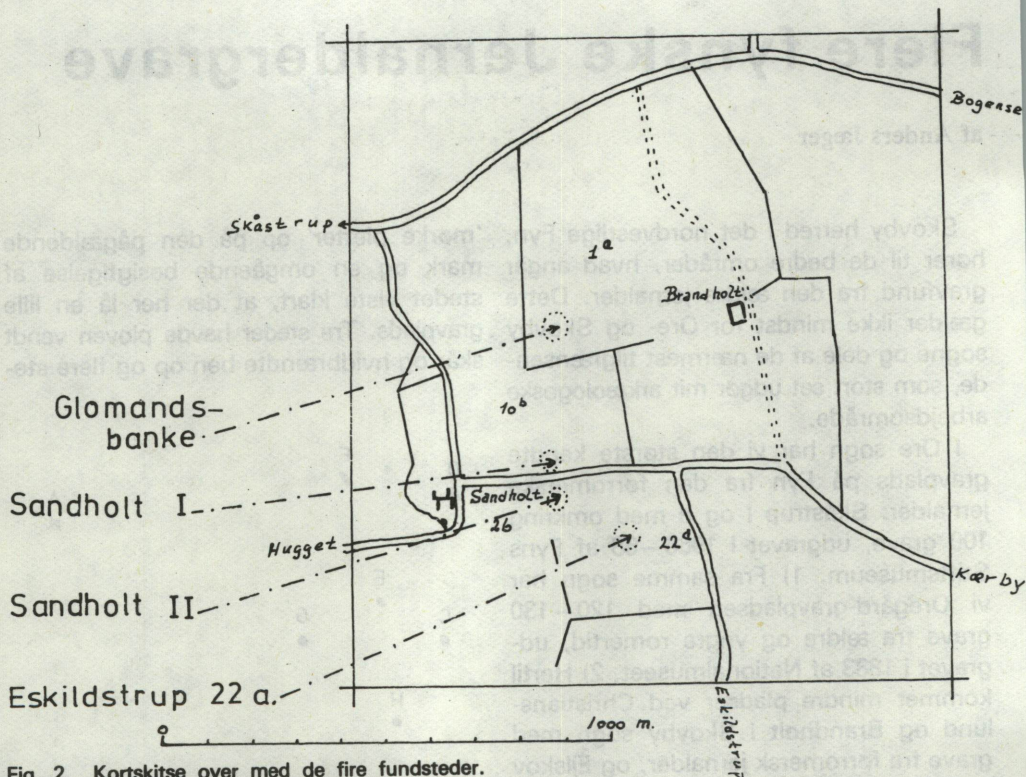


Fig. 2. Kortskitse over med de fire fundsteder. Glomandsbanke, Sandholt I og II er sløjfede høje. Eskildstrup 22a er en lille gravplads under flad mark.

der tæt derved sås mørke askepletter fra forstyrrede grave. Da pløjningen kun lige var påbegyndt, besluttede jeg mig til at foretage en 'fladeafdækning' ved at følge ploven over det område, hvor der var opløjet skår. Ved at undersøge bunden af plovfuren kunne det let konstateres når ploven, som rensede helt ned til den sandede undergrund, havde strejft en grav. På denne måde kunne 10 grave afmærkes, og i de følgende dage kunne jeg nu i ro og mag udgrave dem, eller rettere de rester som ploven havde levnet.

Gravpladsen er beliggende på et langstrakt bakkedrag, som strækker sig i retning NØ - SV, og undergrunden veksler mellem moræneler og sand. Gravene var

anlagt i et sandet område, tæt nord for en lille mergelgrav, og lang tids erosion har fjernet så meget af den oprindelige jordoverflade, at markredskaberne har ødelagt gravene i større eller mindre omfang, som det også vil fremgå af fundbeskrivelsen.

Grav A: En afløjet urnegrav. Urnen var anbragt på bunden af en rund nedgravning, 35 cm i tværmål og 15 cm dyb, regnet fra pløjelagets nederste grænse. Kun underdelen af urnen er bevaret og var fyldt med brændte ben. Næsten på bunden af urnen lå en synål af bronze og en jernkniv. Fig. 3c, d.

Urnen: Underdelen af et middelstort lerkar, bunddiameteren er 12 cm, bevaret

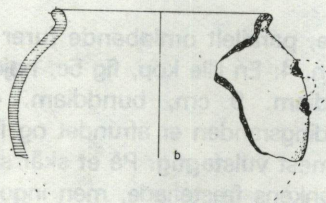


Fig. 3. Eskildstrup, grav A, 1/6

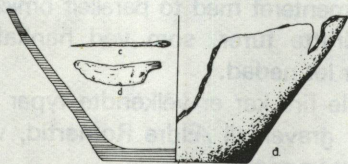


Fig. 4. Eskildstrup, grav B, 1/6

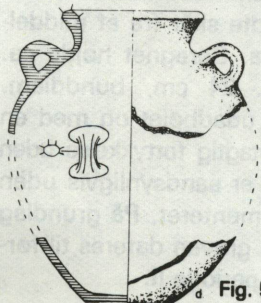
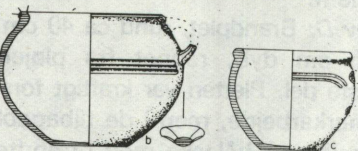


Fig. 5. Eskildstrup, grav B, 1/6

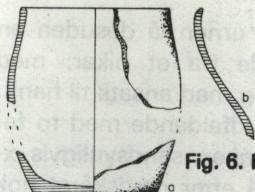


Fig. 6. Eskildstrup, grav C, 1/6

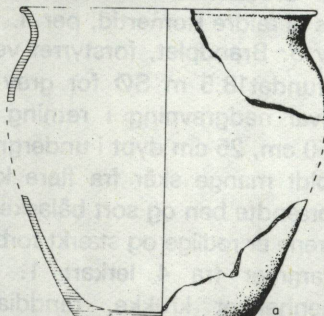


Fig. 7. Eskildstrup, grav D, 1/6

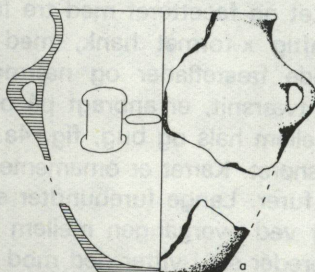


Fig. 8. Eskildstrup, grav E, 1/6

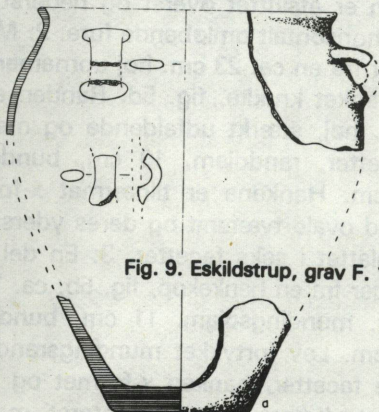


Fig. 9. Eskildstrup, grav F, 1/6

højde 12 cm. Ved urnen lå desuden en forbrændt skårflade fra et bikar, med randparti bevaret og med ansats til hank. Randen er lav og udfaldende med to facetter, fig. 3b, hanken sandsynligvis x-formet. Graven må efter randskåret nok dateres til ældre Romertid, per. I.

Grav B: Brandplet, forstyrret ved pløjning, fundet 18,5 m SØ for grav A. En stor oval nedgravning i retning N—S, 100 × 50 cm, 25 cm dybt i undergrunden. Indeholdt mange skår fra flere kar, enkelte brændte ben og sort blåske.

Skårene er rødlige og stærkt forbrændte og stammer fra 4 lerkar: 1. 32 cm høj eenhanket krukke, randdiametern 24 cm, bunddiam. 12,5 cm. Ved 22 cm højde er største bugdiam. 32 cm. Mundingskraven, der er 1,5 cm høj, er let fortykket og facetteret med tre facetter. En kraftig x-formet hank, med stærkt udfligede fæsteflader og nærmest trekantet tværsnit, er anbragt på overgangen mellem hals og bug, fig. 4a. Foden er indsnøret. Karret er ornamenteret med svage furer. Lange furebundter som begynder ved overgangen mellem hals og bug, breder sig i vifter ned mod bunden og danner en form for vinkelornament, som er afsluttet øverst og nederst med en horisontalt omløbende fure. 2: Mange skår fra en ca. 23 cm. høj uornamenteret tohanket krukke, fig. 5d. Randen er 2,5 cm. høj, stærkt udfaldende og med tre facetter, randdiam. 10 cm, bunddiam. 7 cm. Hankene er tilnærmet x-formet, med ovale tværsnit og deres yderside er aflattet i seks facetter. 3: En del skårflager fra en hankekop, fig. 5b, ca. 11 cm høj, mundingsdiam. 11 cm, bunddiam. 6 cm. Lav fortykket mundingsrand med fire facetter, hanken x-formet og facetteret. Karret er ornamenteret med tre

brede, parallelt omløbende furer midt på bugen. 4: En lille kop, fig 5c, højde 8 cm, randdiam. 9 cm, bunddiam. 4,8 cm. Mundingsranden er afrundet og fortykket, nærmest vulstagtig. På et skår ses rester af hankens fæsteflade, men ingen hanke-skår er bevaret. På skulderen er koppen ornamenteret med to parallelt omløbende, vandrette furer, som ved hankafsatsen bøjer let nedad.

Alle fire kar er velkendte typer og daterer graven til Ældre Romertid, vel nok tidligt i periode I.

Grav C: Brandplet, cirkelrund, forstyrret ved markarbejde. En ca. 40 cm bred og 10 cm dyb nedgravning indeholdt en del forbrændte skår, enkelte brændte ben og sort blåske. Der fandtes en del bundside- og randskår fra to lerkar. 1: En del side- og randskår fra et større kar, med tynd, let udfaldende mundingsrand, beregnet randdiam. 18 cm, fig. 6a. Det andet kar, fig. 6b, har en beregnet randdiam. på 12 cm, bunddiam. 10 cm og med lodret, tynd munding. Skårene er uornamenterede. Efter randene at dømme må graven være fra før-romersk jernalder, periode II.

Grav D: Brandplet, rund ca 40 cm bred og 15 cm dyb, regnet fra pløjelagets nederste del. Pletten var kraftigt forstyrret ved markarbejde, men i de tilbageblevne 15 cm lå sort blåske med brændte ben og en del forbrændte skår fra et middelstort lerkar. Fig. 7a. Beregnet højde ca. 25 cm, randdiam. 24 cm, bunddiam. 14 cm. Randen er udadbøjet og med en afrundet, svag vulstagtig fortykkelse uden facettering. Karret er sandsynligvis uden hanke og er uornamenteret. På grundlag af randskårene må graven dateres til før-romersk jernalder, periode II.

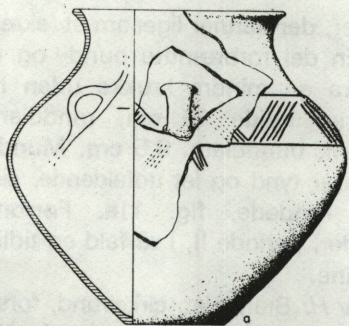


Fig. 10. Eskildstrup, grav G, 1/6

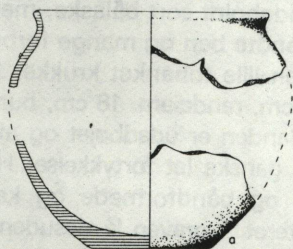


Fig. 11. Eskildstrup, grav G, 1/6

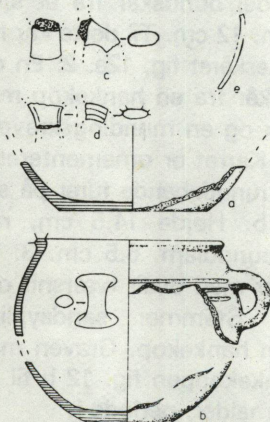


Fig. 12. Eskildstrup, grav H, 1/6

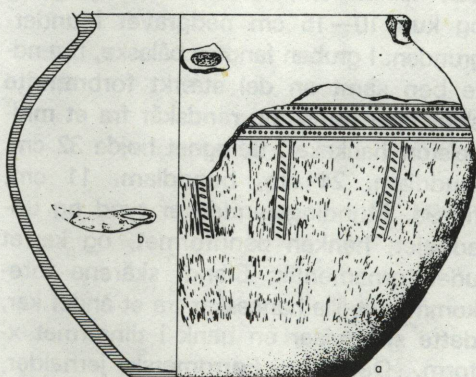


Fig. 13. Eskildstrup, grav J, 1/6

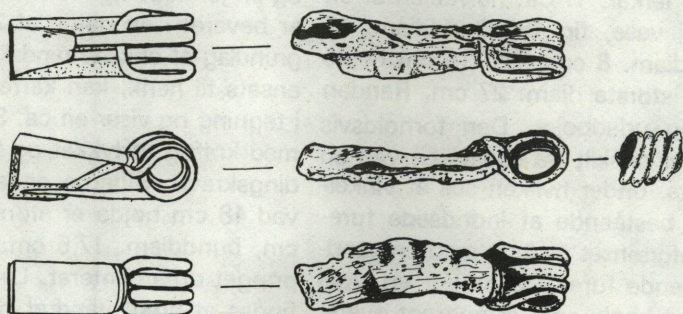


Fig. 14. Eskildstrup, grav K, 1/2

Grav E: Brandplet, rund, 35 cm. bred og 20 cm. dybt nedgravet i undergrunden. Pletten indeholdt sort blåske, med smuler af brændte ben og mange forbrændte skår fra en lille tohanket krukke, fig. 8a, højde 20 cm, randdiam. 18 cm, bunddiam. 10 cm. Randen er udadbøjet og afrundet, med kun ganske let fortykkelse. Hankene er brede og båndformede og karret uornamenteret. I graven lå desuden en lille glittesten af kvarts, fig. 8b. Graven kan efter karrets rand og især hanke, dateres til før-romersk jernalder, periode II.

Grav F: Brandplet, oval i retning NV-SØ, 40×20 cm, forstyrret ved pløjning og kun 10–15 cm nedgravet i undergrunden. I gruben fandtes blåske, brændte ben samt en del stærkt forbrændte skår, især bund- og randskår fra et middelstort hankekar. Beregnet højde 32 cm, randdiam. 24 cm, bunddiam. 11 cm, fig 9a. Mundingsranden er tynd og udadbøjet, hanken båndformet, og karret uden ornamentik. Blandt skårene forekommer et lille hankeskår fra et andet kar, dette skår viser en hank i tilnærmet x-form. Datering: Førromersk jernalder, periode II.

Grav G: Rund brandplet, 40 cm bred og 20 cm dyb. Indeholdt foruden sort blåske og enkelte brændte ben, mange skår fra to lerkar. 1: Ca. halvdelen af en 25 cm høj vase, fig 10a, randdiam. 17 cm, bunddiam. 8 cm. Ved 15 cm højde er bugens største diam. 27 cm. Randen er tynd og udadbøjet. Den forholdsvis høje hals er adskilt fra skulderen ved en svag afsats, under hvilken ses et vinkelornament bestående af indridsede furebundter, afgrænset nederst med en vandret omløbende fure. Tæt under en smal båndformet hank, som er anbragt øverst på skulderen er indridset svage fure-

bundter, der danner ligesom et 'skæg'

2: En del forbrændte bund- og randskår fra en mindre krukke uden hank. Beregnet højde 19 cm, randdiameter 18,5 cm, bunddiam. 9,5 cm. Mundingsranden er tynd og let udfaldende, siderne jævnt rundede, fig. 11a. Førromersk jernalder, periode II, i så fald en tidlig del af denne.

Grav H: Brandplet, cirkelrund, forstyrret ved markarbejde, 35 cm bred, 15 cm dyb. Graven indeholdt sort blåske, en del brændte ben og skår fra tre lerkar.

1: En del bundskår fra et større kar, bunddiam. 12 cm. Til dette kar hører sikkert hankeskåret fig. 12a. 2: En del bund- og randskår fra en hankekop med x-formet hank og en mundingskrave med tre facetter. Karret er ornamenteret med tre parallelle rundtløbende furer på skulderen. Fig. 12 b. Højde 14,5 cm, randdiam. 15 cm, bunddiam. 6,5 cm. 3: Et enkelt hankeskår med ovalt tværsnit og mange facetter. Stammer sandsynligvis fra endnu en hankekop. Graven må dateres efter hankekoppen fig. 12 b til ældre romersk jernalder, periode I.

Grav J: Urnegrav. Det øverste af urnen var pløjet af. Tilbage stod bunden og store dele af siderne fra et stort lerkar, hvis bund var fyldt med brændte ben og en jernkniv fig. 13b. Lerkarret, fig 13a er bevaret i en højde af 24 cm, men på grundlag af enkelte randskår og skår med ansats til hank, kan karret rekonstrueres i tegning og viser en ca. 30 cm høj terrin med kraftig fortykket og facetteret mundingskrave. Siderne er jævnt buede og ved 18 cm højde er største bredde 37,5 cm, bunddiam. 17,5 cm. Karret er særpræget ornamenteret. Lavt på skulderen findes et bredt vandret bånd, bestående af to parallelt omløbende dobbeltfurer,

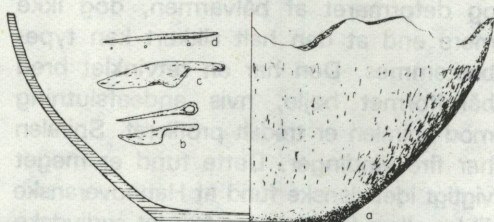


Fig. 15. Eskildrup, grav K, 1/6

som hver omslutter en indboret 'perlerække'. De to dobbeltfurer er adskilt ved skråstillede korte furer. Fra det vandrette bånd går lodrette 'stigelignende' bånd, bestående af to furer adskilt af skrå ovale fureindtryk, ned til midt på karrets underdel, hvor det indgår i et mønster af store ru firkanter, adskilt ved smalle, glittede striber, så der dannes et 'bindingsværks-lignende mønster'. De nederste 4,5 cm af karret er glittet, det samme gælder de øverste ca. 7 cm. Datering: Ældre romertid, måske periode II.

Grav K: Urnegrav. En stærkt afløjet urne stod nedgravet i 15 cm dybde, regnet fra det nederste af pløjelaget. Karret var fyldt med brændte knogler og blandt disse, ud mod karvæggen lå to jernknive og en jernnål, fig. 15b, c og d samt en bronzefibula, fig. 14. Omkring urnen fandtes en pakning af tykke og stærkt forbrændte skår fra et stort ubestemmeligt lerkar. Af urnen er kun bevaret de nederste 16 cm. Bundiam. 15 cm. Karret er beklasket i et 10 cm bredt bælte lige over foden, fig. 15 a. Et lille skår fra randpartiet er bevaret og viser facetteret rand. På grundlag af fibulaen, som på trods af, at den er stærkt deformeret af bålvarmen, klart kan tpebestemmes som værende af Hannoveransk type, må graven dateres til sen-føromersk jernalder, periode IIIb.

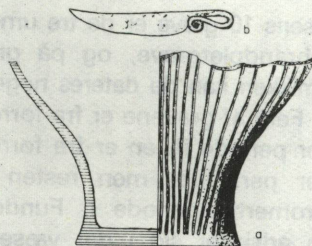


Fig. 16. Sandholt I, anlæg C, 1/6

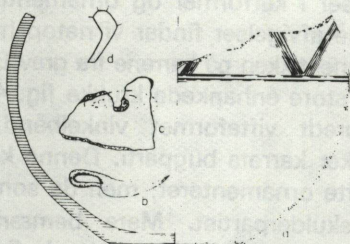


Fig. 17. Sandholt II, anlæg A, 1/6

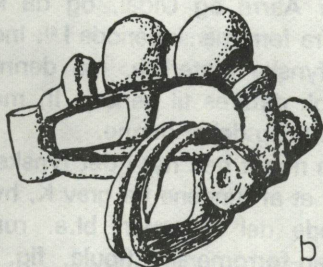
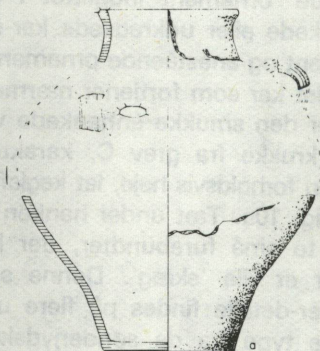


Fig. 18. Glomands Banke, anlæg A, a-1/6, b-1/2.

Af pladsens 10 grave er de tre urnegrave, resten brandpletgrave, og på grundlag af keramikken kan de dateres nogenlunde sikkert. Fem af gravene er fra førromersk jernalder periode II, én er fra førromersk jernalder per. IIIb, men resten er fra ældre romertid periode I. Fundene fra pladsen adskiller sig i det væsentligste ikke fra det øvrige fynske materiale, selv om der altid vil forekomme mindre afvigelser i karformer og ornamentik. Sådanne afvigelser finder vi netop her ved ornamentikken på karrene fra grav B og J. Den store énhankede krukke fig. 4a, har et bredt vifteformet vinkelbånd, som dækker karrets bugparti. Denne karform er ofte ornamenteret, men da som regel på skulderpartiet. Mere bemærkelsesværdig er terrinen fra grav J, fig. 13a, som foruden det velkendte ornamentbånd på skulderen, har et 'bindingsværkslignende' ornament indglittet i den let beklaskede eller udkradsede kar-side, et særegent og enestående ornamentmotiv. Et andet kar som fortjener nærmere omtale, er den smukke énhankede vaseformede krukke fra grav C, karakteriseret ved den forholdsvis høje, let kegleformede hals, fig. 10a. Tæt under hanken er indridset to små furebundter, der ligesom danner et lille 'skæg'. Denne specielle mønster-detalle findes på flere urner af samme type fra de sønderjydske gravpladser Aarre og Uldal, og da kun på lerkar fra førromersk periode I⁴⁾. Indpasset i det fynske materiale, må denne grav dog nok dateres til periode II, men i så fald en tidlig del af denne.

Som noget helt nyt i det fynske materiale er et af fundene fra grav K, hvor den bevarede del af urnen bl.a. rummede den sen-førromerske fibula, fig. 14, af Hannoveransk type. Fiblen er af bronze

og deformeret af bålvarmen, dog ikke mere end at den helt sikkert kan typebestemmes. Den har en retvinklet bred båndformet bøjle, hvis endefslutning mod spiralen er tredelt profileret. Spiralen har fire vindinger. Dette fund er meget vigtigt idet danske fund af Hannoveranske fibler ellers kun kendes fra det sydjydske område og kun i et antal af 8⁵⁾.

Erik Jørgensen gør i sin behandling af de Hannoveranske fibler, i afhandlingen om Sdr. Vilstrup-fundet, opmærksom på, at de sydjydske fibler af Hannoveransk type er så ensartede, at der muligvis kan være tale om en lokal form. Den nyfundne fynske fibel svarer ganske nøje til de jyske og understreger således en nær kulturforbindelse til Sønderjylland og dermed det vestgermanske område.

Sandholt I.

Anlæg C: Urnegrav. I den nordlige kant af højningen fra en sløjfet megalitgrav, fandtes en helt opløjet urnegrav. Det kunne ikke med sikkerhed konstateres hvor dybt urnen har været nedgravet, men sammen med bundpartiet af urnen, som endnu indeholdt en del brændte knogler og en jernkniv, fandtes 10—12 håndstore marksten, der sandsynligvis har været omsat urnen. Som nævnt fandtes kun bundpartiet af urnen, bevaret højde 16 cm, bunddiameter 13 cm, foden er kraftigt indsnøret og hele den bevarede karside er lodret ornamenteret med tætstilte smalle furer, men enkelte bevarede skår fra karrets øvre partier viser at den øverste del af karret har været uornamenteret, ligesom en smal stribe tæt ved bunden, fig. 16a. Karret lader sig vanskeligt typebestemme og en datering derfor usikker. Det samme gælder den lille elegante jernkniv, fig. 16b, med

jævnt buet blad og det smukt oprullede greb. Helt tilsvarende eksemplarer kendes ikke fra det fynske område, men den må sikkert henføres til den række af særformer, som forekommer i det fynske ældre romertids materiale. En lidt usikker datering af graven til midten af ældre romersk jernalder forekommer rimelig.

Sandholt II.

Anlæg A: Urnegrav. I den sydlige kant af højningen fra en sløjfet megalitgrav, ca. 25 m syd for Sandholt I, fandtes opløjede skår og brændte ben og efter afdekningen af pløjelaget fandtes bunden og det meste af siderne af et middelstort lerkar fyldt med brændte knogler. Blandt disse lå en jernkniv, fig. 17b. Urnen er en næsten kuglerund terrin, bevaret højde 19 cm, bunddiam. 10,5 cm, karrets største bredde 27,5 cm. Fig. 17a. Karret er ornamenteret på skulderen med vinkler i smalle furer, afsluttet mod bugen med to vandrette omløbende furer. Et skår med hankansats er bevaret og viser at hanken har haft udfliget fæsteflade. Også et enkelt randskår er bevaret og viser en kraftig og udadbøjet mundingskrave, med fire brede facetter. Efter dette må graven dateres til ældre romertid periode I.

Anlæg B. Ca 8 m øst for anlæg A, fandtes en urne under næsten samme omstændigheder, blot var urnen her endnu dårligere bevaret. Kun en lille del af urnens bundparti var tilbage og indeholdt brændte ben og ingen andre oldsager. Bunddiam. 12 cm, den øvrige del af karret er ubestemmelig. Datering uvis.
Brandholt.

På 'Glomands Banke', et lille bakkedrag 200 m N - NØ for Sandholt I og II er der ifølge sognebeskrivelsen 'tidligere sløjfet en høj, Glohøj, hvori fandtes urner'. Ved mindre undersøgelser i 1969 blev der

fundet et par urnegrave og en affaldsgrube⁶⁾, og stedet har siden været holdt under observation.

Efter pløjningen i efteråret 1976 var endnu en urne blotlagt, idet skår og benstumper lå spredt i jordoverfladen. Efter bortgravningen af muldlaget stod den nederste del af urnen tilbage, nedgravet i det gule undergrundssand, og fyldt med hvidbrændte ben. Af urnen er der foruden bundpartiet, en del randskår og et enkelt hankeskår bevaret, og på grundlag af disse er karret fig. 18a rekonstrueret i tegning. Urnen har været ca. 28 cm høj med en kort snæver hals, med facetteret mundingsrand. Også hanken er facetteret og har været anbragt på karrets skulder, som runder jævnt over bugen til en forholdsvis høj, indsnævret fod.

Blandt de brændte knogler lå den førromerske kuglefibula fig. 18b, som er hæftet sammen med en fingerring, begge af bronze. Fibulaen er af kraftig form og bøjlen er støbt i ét med to glatte kugler mellem to facetterede vulste. Bagtil har bøjlen en helstøbt cylinderformet afslutning. Kugler og vulste har affladet underside, et træk som daterer graven til Førromersk jernalder periode IIIa.

Ringene der er hæftet i fibulaen, er formet som en spiral med tre vindinger. Tværsnittet er trekantet, idet ydersiden er tagrygformet og indersiden er affladet i en lidt bredere flade. Spiralerne er tyndere og jævnt tilspidsede og bærer på ydersiderne et 1,5 cm langt ornament af ganske korte tværstreger. Ringene er let deformeret af bålvarmen, mens fibulaen er godt bevaret, bortset fra at fjederen er smeltet bort. Ringene må være hæftet i fibulaen inden de er havnet på ligbålet, idet det vil være praktisk umuligt at åbne den efter brændingen uden derved at

knække nålen. Fiblen har således næppe været anbragt på dragten, men må være medgivet den døde på anden vis, og her kan man naturligvis foreslå mange forskellige muligheder, som selvsagt ikke kan eftervises.

Men dette lille arrangement med nålen i ringen, eller omvendt, viser os en eksakt handling der på en måde lever videre i de døde genstande og i et kort nu - fører os de 2000 år tilbage til begravelsen på Glomands Banke.

Noter og henvisninger:

1. E. Albrechtsen: Fynske Jernaldergrave bd. V
2. H. Petersen: Årbøger 1892
3. E. Albrechtsen: Ovenfor anført.
4. C.J. Becker: Føromersk Jernalder i Syd- og Sønderjylland. Pl. 95, 87a og Pl. 110, 2a.
5. Erik Jørgensen: Årbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1968, side 73 og 77.
6. E. Albrechtsen: Ovenf. anført side 16.

Arkiv og Arkæologi

af Erland Porsmose Christensen
og Torben Grøngaard Jeppesen

Arkæologi og historie er ofte blevet opfattet som to skarpt adskilte discipliner. Forhistorien hævdedes som arkæologiens område, og den efterfølgende periode overlodes til historikerne. Urimeligheden i denne nu heldigvis gennemhullede opdeling, kommer klart til syne i det forvirrede ord 'forhistorien', der, som Aksel E. Christensen har påvist det (Vikingetidens Danmark. Kbh. 1969 s. 11) er en ganske ulogisk sammensætning. Ulogisk fordi begrebet historie omfatter hele menneskeheden fortid - også 'forhistorien', hvad dette udtryk ellers synes at modsige.

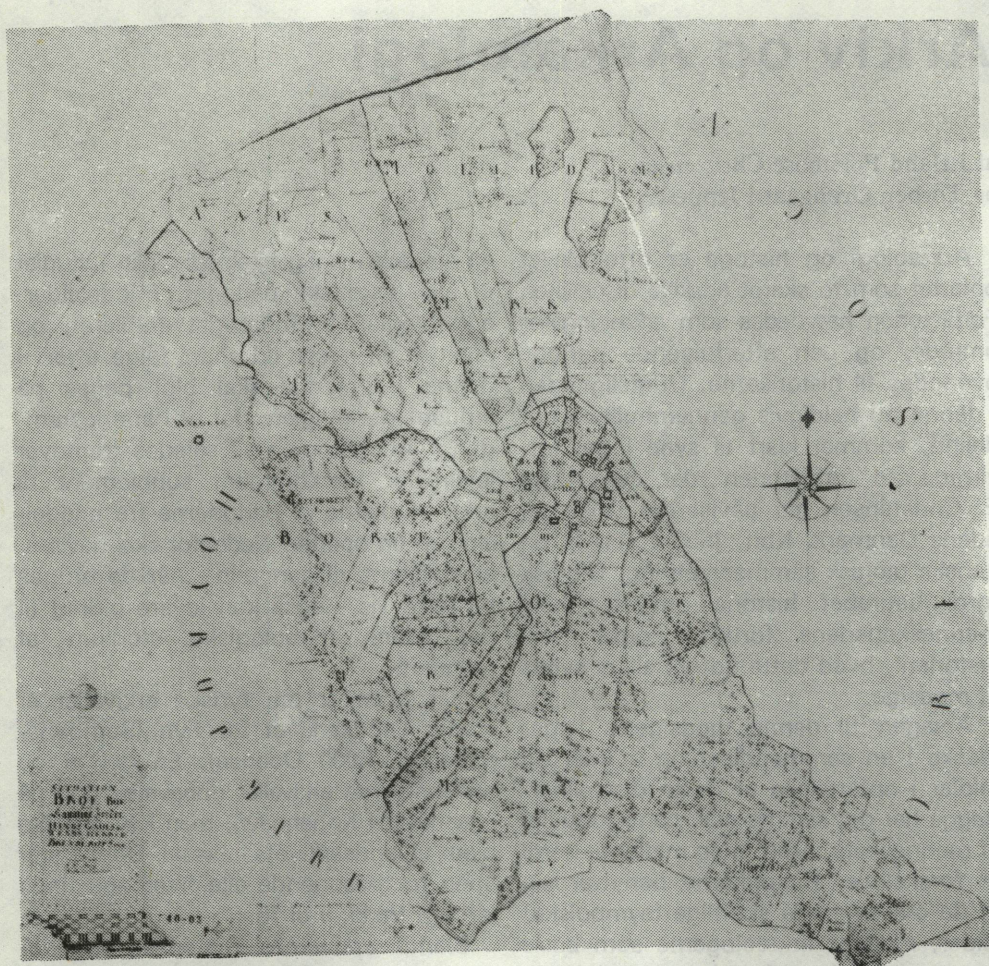
Årsagen til denne modsigelse ligger måske i en sammenblanding af mål og midler i opfattelsen af de to discipliner. Begge har det samme mål, nemlig studiet af menneskets fortid, men midlerne hertil er forskellige. Historikerne benytter sig af de overleverede skriftlige (symbolske) kilder, medens arkæologerne som basis for deres tolkninger har de materielle levn. Der er altså tale om supplerende metoder, der teoretisk set, hver for sig eller i fællesskab kan anvendes på alle perioder. Nu er det blot sådan, at der ikke findes skriftligt materiale før op i jernalderen, og for oldtidens vedkommende er arkæologien derfor den eneste brugbare metode. Denne metodiske afgrænsning smittede af på arkæologiens målsætning, der som en følge heraf blev studiet af oldtiden.

I de senere år har arkæologien dog efterhånden fundet sin rette position som

en særdeles vigtig hjælpedisciplin i studiet af alle historiske perioder. Middelalderarkæologien er forlængst etableret, og givetvis vil nyere tid snart følge efter. I denne henseende skal blot peges på industriarkæologien, der er i stærk fremgang. Arkæologien vil således fremover levere et kærkomment supplement til arkiv-studierne af perioderne fra middelalderen og opefter. Nedenfor skal påvises, at arkiverne til gengæld - når de bruges på rette vis - også kan levere bidrag til det ellers arkæologiske studium af oldtiden.

Når talen er om fynske arkivalier er stedet Landsarkivet for Fyn (Jernbanegade 36, 5000 Odense). En del af de nedennævnte arkivalier opbevares dog på rigsarkivet i København, men kan bestilles hjem til landsarkivets læsesal. Denne står åben for besøgende alle hverdage (incl. lørdag) fra kl. 9 til 16.

Blandt arkivernes materiale bør *udskiftningskortene* især fremhæves. Disse - vore ældste detaljerede kort- er blevet til i forbindelse med landsbyernes udskiftning fra dyrkningsfællesskabet sidst i 1700-tallet, og rækker således forbi det intensive landbrugs tid. Denne omstændighed tillader os at erkende træk i landskabet, som på grund af det intensive landbrug nu forlængst er forsvundne. Der kan her tænkes på skove, moser, enge, søer, men ikke mindst på nedpløjede og udjævnede oldtidshøje. Med udskiftningskortenes målestok på 1:4000



Udskiftningskort fra 1780 over den arkæologisk velkendte landsby Bro i Brenderup sogn, Vends herred. På det meget smukt udførte og her stærkt formindskede kort er der ved bymarkens sydlige grænse optegnet en ellers ukendt 'Blushøj'.

følger en rigdom af detaljer, herunder meget ofte også markering af oldtidshøje. Ved hjælp af disse kort er det således muligt at opdage nu forsvundne gravhøje, og tilmed får man den nøjagtige placering heraf foræret samtidig. Ofte vil højens navn også være optegnet.

De originale udskiftningskort opbevares nu i Matrikeldirektoratet under Landbrugs-

ministeriet (Titangade 13, 2200 København N.), og det er herfra muligt at bestille kopier i hel eller halv størrelse. Xerox er billigst. Alt efter den krævede kopiform og størrelse er prisen for udskiftningskortet over en landsby ca. 25–150 kr. Fotokopier i stærkt formindsket størrelse findes i landsarkivets kortsamling, og kan benyttes på læsesalen.

Hvor oldtidsmindesmærkerne allerede var forsvundet på udskiftningens tid, eller hvor korttegnerne har udeladt signaturerne for disse, kan man finde en vis erstatning herfor i *marknavnene*. Meget ofte vil et karakteristisk oldtidsmindesmærke som en dysse, en høj eller en skibssætning, have sat sig spor i stedets navneskik. Marknavne som 'Sten Dyes Agre' og 'Steendys Hutter' må således tages som mindelser om nu måske forsvundne dysser.

En vis usikkerhed er der dog derved. Navngivningen af markstykker kan også være sket ved opkaldelse efter allerede eksisterende marknavne. F.eks. vil en stendysse ager kunne være opkaldt efter en topografisk lignende mark i nabosognet. Hertil kommer, at disse navne forudsætter en vis antiqvarisk viden hos navngiverne - en forudsætning, der givetvis ikke altid har været opfyldt. Endelig må vi regne med muligheden af, at et marknavn i tidens løb (især efter mindesmærkets forsvinden) kan vandre til nabomarkerne. Men med disse forbehold taget i betragtning vil det ved at gennemse udskiftningskortenes marknavne være muligt at lokalisere nu forsvundne oldtidsmindesmærker med en rimelig præcision, og i mange tilfælde vil en sådan lokalisering kunne testes ved en rekognoscering på stedet.

Det er dog et fåtal af vore marknavne, der findes afsat på udskiftningskortene. Hovedparten må søges andetsteds. I det følgende afsnit skal derfor først ses på, hvilke marknavne-typer, der i denne henseende er relevante. Dernæst hvilket kildemateriale, der står til rådighed, og endelig hvordan man bærer sig ad med at lokalisere de enkelte marknavne og dermed oldtidsmindesmærkerne. For-

inden skal det dog bemærkes, at det relevante kildemateriale hovedsagelig består af håndskrevne arkivalier fra 15-, 16- og 1700-tallet. Disse gotiske håndskrifter virker måske ved første øjekast som hieroglyffer, men man vil hurtigt opdage, at det ved hjælp af håndbøger og lidt tålmodighed er muligt at trænge ned i selv den sværeste håndskrift. (E. Kroman: *Skriftens Historie i Danmark fra reformationen til nutiden*. 3. oplag Viborg 1970. H. Hjelholt: *Skriftprøver fra Tiden efter reformationen til midten af det 19. Aarh. Kbh. 1940*).

'Oldtids-navnene' er desværre ikke altid lige let genkendelige, dels fordi navnenes udtale- og staveform i tidens løb ofte er blevet forvanskede, dels fordi der fra egn til egn ofte er anvendt forskellige udtryk for den samme type oldtidsmindesmærker. Ser vi på stendysserne, er de ofte angivet med 'Stendys' eller 'Stendus', men 'dys' og 'dus' forekommer også uden sammensætningen med 'sten'. Lige så hyppig som 'Dys'-typerne forekommer betegnelsen 'Stenkiste'. Mere sjældent forekommende betegnelser er 'stenovn', navne der indeholder ordet 'ring' og 'højsten'. Mere sigtende til jættestuer er betegnelserne 'stenstue', 'stue' og 'kammer'. - Langt hyppigere end disse stengrave-betegnelser er dog stednavnene på '-høj'. Dette ord synes på gammel-dansk at have haft betydningen 'gravhøj' og hvor det findes benyttet om naturlige forhøjninger i terrænet skyldtes det formodentlig deres lighed med gravhøje (Kristian Hald: *Vore Stednavne*. 2. udg. Kbh. 1965, s. 91.).

Ud over de forskellige typer af gravhøje findes også andre oldtidsmindesmærker overleveret i marknavnene. Skibssætninger må ligge bag betegnelser som

'stensnekkehøj' eller 'stenskip'. Marknavne som 'runeagre' eller 'Kummelhøj' turde vidne om runestene.

Den ovenstående gennemgang af de enkelte oldtids-indicerede marknavne er baseret på en artikel af J. Kousgård Sørensen (Marknavnestudier udgivet af Stednavnsudvalget. Kbh. 1964, Kousgård Sørensen: Marknavne og arkæologi s. 83—93). Som eksempel på marknavnernes tilbud til arkæologien har Kousgård Sørensen heri gennemgået det fynske marknavnemateriale, således som det fremtræder i 15—1600-tallets præsteindberetninger og markbøger. I artiklen opremses alle fundne eksempler på stendysser, skibssætninger m.v. på Fyn men angivelse af beliggenheden inden for sognets grænser savnes dog, ligesom Kousgård Sørensen ikke gennemgår det meget store stednavnemateriale på '-høj' i artiklen. På trods af disse mangler giver artiklen dog mange oplysninger om hidtil ukendte arkæologiske lokaliteter, og ansporer til videre eftersøgning i kilderne.

I løbet af de kommende årtier vil Stednavneudvalget udgive alle naturnavne på samme vis som bebyggelsesnavnene og

herved vil marknavnematerialet blive gjort let tilgængeligt. På indeværende tidspunkt foreligger imidlertid kun Sunds herreds naturnavne publicerede (Svendborg Amts Naturnavne II: Naturnavne i Sunds Herred, ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohler), og for resten af Fyns vedkommende, må man derfor ty til de primære skriftlige kilder.

De tidligste kilder er en serie *præsteindberetninger* fra 1571—72. Indberetningerne omhandler de enkelte sognepræsters indtægter og som et led heri opremses alle præstegårdenes agre med angivelse af marknavnene. På grund af dyrkningsfællesskabet når vi på denne måde vidt omkring i sognets jord, for præstegården kunne have jord over 100 forskellige steder på bymarken. Disse indberetninger findes bevaret for Lunde, Skovby, Odense, Vends, Bå, Skam, Vindinge, Gudme og Sunds herreder (mangler Åsum, Bjerge og Salling) og opbevares i bispearkivet under de enkelte herreders breve (på Landsarkivet for Fyn).

Med markbøgerne fra 1682—83 er det imidlertid muligt at dække hele landet. På dette tidspunkt var Christian V i færd med at lade hele landet opmåle og bonitere ager for ager, til brug for en skattematrikel. Fremover skulle skatterne lignede efter ejendommens størrelse målt i tønder hartkorn. - Sogn for sogn, by for by, vang for vang, ås for ås, ager for ager skred opmålerne frem, og deres resultater blev sognevis sammenfattet i *markbøger*, hvor hver enkelt agers længde, bredde, bruger og ejendomsforhold findes angivet. For at holde styr på dette enorme opmålingsarbejde var det pinligt nødvendigt at angive alle åse og vanges navne, og herved danner

Markbogen, hvoraf er gengivet en enkelt side, er skrevet i 1682. Som teksten formelder, drejer det sig om 'Nyborig Ambt' Sallingherridt, Haastrup Sougen og bye, Haastrup bye'. - 'Den første marck kaldis Vester Schouf huiller huer 3de år' - 'En schiefft kaldis Meelstoech løber øster og vester maalt fraa den øster siide indeholder 55 ager'.

Nederst er angivet opmålingstallene for den første ager i skiftet. Med 'B' er angivet bredde og med 'L' længde, normalt måltens bredden på to steder, længden derimod kun en gang. Målene opgives i alen. Som det er angivet lige over målene, er Rasmus Jørgensen bruger (fæster) af ageren, der ejes af Damsbo gård.

markbøgerne så at sige et katalog over hver enkelt lokalitets marknavne.

Markbøgerne opbevares i rigsarkivet, men kan på mikrofilm hjemlånes til landsarkivets læsesal.

Et hundrede år senere blev der ved udskiftningen optaget protokol over hvilke marker, der fremtidigt skulle høre til hver gård, og marknavnet var her ligesom før det nødvendige identifikationsbevis på de enkelte jorder. *Udskiftningsforretningerne*, hvoraf der for Fyns vedkommende er bevaret ca. 200, opbevares ligesom udskiftningskortene i matrikelsarkivet. - En oversigt over bevarede udskiftningskort - forretninger for hele Fyn, bebyggelse for bebyggelse findes hos P. Nissen: *Udskiftningen i Fyns Stift. Fynske Årbøger VII, 1 1959 s. 121-170.*

Har man først opdaget et interessant marknavn i dette materiale bliver næste skridt at få lokaliseret dette marknavn så præcist, at man ved en rekognoscering på stedet kan undersøge, om der endnu findes rester af oldtidsmindesmærket.

En første grov lokalisering fås umiddelbart i præsteindberetningerne og markbøgerne, idet der heri findes angivet, hvilken vang det drejer sig om (F.eks. Håstrup Vesterskov mark), og det vil oftest være muligt at identificere disse vangenavne med navne i nutiden. Undertiden er der også beliggenhedsangivelser for de enkelte åse (f.eks. vesten for kirken). Udskiftningsforretningernes marknavne byder på bedre lokaliseringsmuligheder. Ved at sammenholde gennemgangen af den enkelte gårds nye jorder (og marknavne) med udskiftningskortet, hvor de tilsvarende jorder er afsat, kan man hurtigt nå frem til ret præcise beliggenhedsangivelser.

Er et marknavn imidlertid kun kendt fra præsteindberetning og markbog, og er der kun få lokaliseringsoplysninger heri, foreligger der den mere arbejdskrævende mulighed at rekonstruere et kort over byens jorder på markbøgernes tid ud fra disses oplysninger. Ud fra markbøgernes opgivelser kan de enkelte åses bredde og længde udregnes, og omsættes til udskiftningskortenes målestok. Da der på udskiftningskortene ofte findes en del marknavne, er det her muligt at få nogle fixpunkter for rekonstruktionen, hvor markbøgernes navne lader sig sætte i forbindelse med udskiftningskortenes. Når hertil lægges, at markbøgerne ofte groft angiver de enkelte åses beliggenhed i forhold til hinanden, vil det oftest være muligt at foretage rekonstruktionen. Savnes der marknavne på udskiftningskortet kan udskiftningsforretningen drages til hjælp. Som ovenfor nævnt vil det ofte være muligt at overføre marknavne direkte fra udskiftningsforretningen til udskiftningskortet, og herved skaffe det nødvendige antal fixpunkter for rekonstruktionen.

Inden man går igang med en så arbejdskrævende proces som rekonstruktion af marksystemet på markbøgernes tid, bør man dog forespørge hos de stedkendte, hvorvidt det pågældende marknavn endnu kan huskes.

Arbejdet med rekonstruktionen af 1600-tallets dyrkningssystem indebærer mange interessante perspektiver ud over lokaliseringen af oldtidsmindesmærkerne. For det første er selve dyrkningssystemerne naturligvis af stor landbrugs- og lokalhistorisk interesse, og for det andet indeholder marknavnene mange interessante bidrag til middelalderens historie og arkæologi. Som det anførtes i artiklen

'landsbystudier' i sidste nummer af Harja, er marknavne som 'Kærby agre' nu ofte vore eneste vidnesbyrd om nedlagte middelalderlige landsbyer, og det er selvfølgelig af største interesse at få også disse marknavne lokaliseret præcist. Endelig må det ikke glemmes, at marknavnene rummer mange vidnesbyrd om nu forsvundne landskabstræk som søer eller skove og om ældre tiders landbrug. F.eks. kan stednavne på 'brand' og 'sveden' tages som vidnesbyrd om svedbrug. (Om stednavnenes udsagnskraft om kulturhistorien i øvrigt se Kristian Hald: Stednavne og Kulturhistorie. Kbh. 1969).

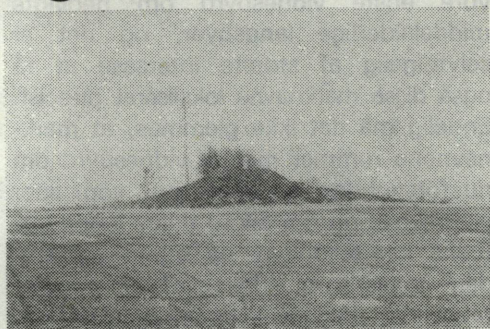
Inden markbøgerne forlades, kan påpeges, at boniteringsangivelserne af og til kan afsløre nedlagte bopladser. Lokalteter, hvor muldlaget angives som tykt og boniteringen er god, kan dække over nedlagte bopladser. I hvert fald har disse oplysninger i et enkelt tilfælde hjulpet Det nordiske Ødegårdsprojekt med at lokalisere en nedlagt middelalderlandsby.

Ud over arkivernes materiale og stednavnspublikationerne kan det sluttelig være på sin plads at pege på de topografiske værker. I henved $\frac{1}{3}$ af de fynske sogne har lokalhistorikere i tidens løb udgivet mere eller mindre udførlige og pålidelige sognehistorier. På Odense Centralbibliotek findes en meget omfattende samling heraf, også indeholdende særtryk af avisartikler m.v. Herudover må fremhæves vore nationale-topografiske pragtværker. Først og fremmest selvfølgelig Trap: Danmark, der i sin sidste udgave (den 5.), under hvert sogn medtager en rubrik om oldtidsmindesmærker, for de to fynske binds vedkommende (Bd. 12 Odense Amt, Kbh. 1956, bd. 13 Svendborg Amt, Kbh. 1957) skrevet af så kompetent en person som dr. phil. Therkel

Mathiassen. Blandt Traps forgængere kan for Fyns vedkommende nævnes biskop Jacob Madsens optegnelser om kirkelige og topografiske forhold i sin visitatsbog fra 1589, der blev udgivet i 1929 (Jacob Madsens Visitatsbog, ved A. R. Idum. Odense 1929). I 1623—25 indsendte præsterne på opfordring af Ole Worm adskillige antiqvariske beretninger om de enkelte sogne. Disse indberetninger blev udgivet i 1974 (Præsteindberetninger til Ole Worm I-II, ved Frank Jørgensen. Kbh. 1974). Præsteindberetninger udgjorde også en væsentlig del af kildematerialet til det topografiske storværk Pontoppidans Danske Atlas, der blev udgivet i 1760—70'erne, og i fotografisk genoptryk i 1971 (Erich Pontoppidans: Den danske Atlas, Tomus I—IV, Kbh. 1763—1774 (Kbh. 1971)).

Lad os slutte af med en lille prøve på præsteindberetningerne til Ole Worm, hentet fra Stubberup sogn på Hindsholm: 'Vdj for:ne Schouff Sømose wed stranden staar nogle høye spitze steene offuer ende, men nogle aff dennem ere for kort tiid siden borttagen och satte i steengieder huilcke bønderne kalde it steenschib, och er en liden høy derhoess, vdi huilken er en hule wed 13 alne lang och bred, och derop thill ligger en anden høy, kaldis Steensnechehøygenn. Stax wed Martoffte bye, ligger en liden høy wed naffn Krøls høye, derpaa laa nogle store steene, huilcke welbyrdige fra Kirstine Axell Brahes loed hugge och borttage, vdi samme høy fant mand mange hoffuitpander och andre folckebeen, men huo de schulle were, wed man icke.'

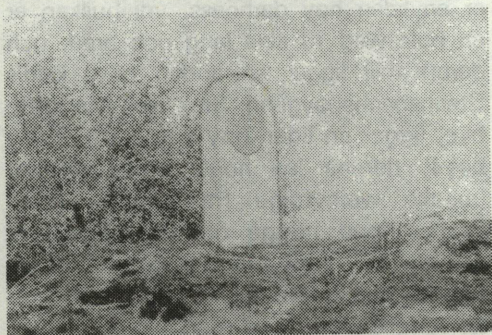
Med et svedent grin!



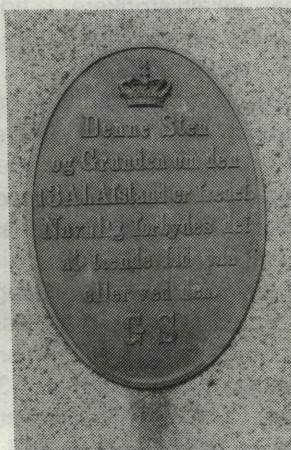
Finshøj hedder denne anselige fynske gravhøj, forsynet med både fredningssten og elmast.



Ved halmafbrænding på marken har man åbenbart glemt at der lå en høj.



Generalstabens fredningssten knejser statelig på højens top og forkynder sit formanende budskab.



- som ikke er til at tage fejl af.

At de bestemmelser der i naturfredningsloven gælder for Danmarks ca. 20.000 fredede gravhøje, i mange tilfælde omgås ret lempeligt, kan der nævnes mange eksempler på. Nu er det heldigvis sjældent, at en gravhøj ligefrem fjernes fra jordens overflade, som det jo var almindeligt før lovene kom, men der findes mange andre måder at skænde et oldtidsminde på.

Den mest udbredte forseelse i disse tider synes at være beplantninger på eller tæt omkring højene. Det gælder naturligvis først og fremmest i skovene, hvor man efter rydning af gammel skov omkring et oldtidsminde, straks skal have dette plantet til igen og ligesom for at understrege foragten, planter et par rækker graner tæt om højen og sluttelig anbringer et egetræ midt på højen.

Der kendes dog også eksempler på, at høje på åben mark bliver forsynet med et par rækker graner hele randen rundt, og efter en snes år fremtræder højen som en regulær granplantage. Dette på trods af, at der i fredningsloven står, at inden for en omkreds af 100 meter må der ikke uden tilladelse opføres bygninger eller foretages beplantninger eller ændringer i terrænet.

Måske skyldes overtrædelserne uvidenhed om disse bestemmelser, men i det eksempel som billederne her viser, gælder denne undskyldning i hvert fald ikke. På fredningsstenen, som sodsværtet knejser midt i asken fra det afsvedne græs, står højt og tydeligt: 'Denne Sten og Grundén om den i 3 Alens Afstand er fredet. Navnlig forbydes det at tænde Ild på eller ved den'.

Det kan da ikke misforstås!

Anders Jæger

HARJA



Udgivet af: HARJA, ARKÆOLOGISK FORENING